

СОЦІОЛІНГВІСТИКА: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

УДК 811.161.2 (092) Л. Т. Масенко

Пилип Селігей

СОЦІОЛІНГВІСТИКА: ПРАЦЯ, НАТХНЕННЯ, ПОКЛИКАННЯ (ДО ЮВІЛЕЮ ЛАРИСИ МАСЕНКО)

Висвітлюється науковий доробок Л. Т. Масенко – визначного українського мовознавця, доктора філологічних наук, професора. Проаналізовано основні засади її соціолінгвістичної концепції, схарактеризовано вплив її ідей на мовну політику в сучасній Україні.

Ключові слова: Л. Т. Масенко, українська мова, соціолінгвістика, мовна політика.

Той, хто цікавився історією українського мовознавства часів СРСР, міг звернути увагу на парадоксальний факт: якщо сфери вжитку української мови свідомо й цілеспрямовано обмежувалися, то наука про неї розвивалася відносно безперешкодно. Було видано сотні фундаментальних монографій, граматик, підручників, збірників, укладено десятки словників, написано безліч статей і дисертацій – усе це вивело нашу мову в другу (як не в першу) десятку найбільш досліджених мов світу. Лінгвістична наука забезпечила українців усім, що потрібно для опанування літературної мови й бездоганного володіння нею.

І все ж була одна галузь, яка не мала вільного розвитку, потерпаючи від ідеологічних регламентацій влади. Це соціолінгвістика. Її проблематику (мовна політика, мовна ситуація, двомовність, мішане мовлення, мовна свідомість) у застійні часи не було жодної змоги досліджувати об'єктивно. А писати про російщення українців узагалі було зась. Того, хто наважувався, як І. Дзюба, посягнути на цю «святая святих», очікували шельмування, цькування, ув'язнення. Про занепад рідної мови, якщо й можна було щось сказати, то хіба у вузькому колі, на кухні, пошепки.

Натомість під виглядом соціолінгвістики тиражувалися бравурні опуси про «небачений розквіт» і «нечуване збагачення» мов «соціалістичних націй», пропагувалася «ленінська мовно-національна політика», продукувалися міфи про «дві рідні мови», «гармонійну двомовність», «дружбу мов» тощо. Замість конкретних емпіричних фактів і присутніх узагальнень процвітали пустопорожні мудрування вкупі з войовничим догматизмом. Наукові аргументи підмінялися рясним цитатництвом з «класиків марксизму-ленінізму», покликаннями на доленосні рішення чергового з'їзду партії. У результаті радянська соціолінгвістика виявилася в очах громадськості сильно дискредитованою. Це була не наука, а карикатура на науку.

Коли ж українська мова набула державного статусу (1989 р.), а народ український виборов незалежність (1991 р.), у розвитку нашої соціолінгвістики стався кардинальний злам. Вона, можна сказати, народилася вдруге. Одразу відкрилося широке коло невідкладних проблем: стан і статус різних мов в Україні, національно-мовне будівництво, шляхи дерусифікації, вдосконалення мовного законодавства, наукове забезпечення державної мовної політики та багато інших.

Стара-молода галузь опинилася в досить непростій ситуації. Чи була вона готова кваліфіковано взятися за всі ці нагальні проблеми? Виявилось, що була. Попри незавидний спадок, їй не довелося починати все з нуля, цілковито беспорядною їй аж ніяк не назвеш. Посприяло цьому кілька чинників.

Перше: традиція. Так, за радянських часів українські соціолінгвісти не могли чесно й неупереджено досліджувати побутування мов у своїй країні, проте компенсували це увагою до аналогічних явищ за кордоном. Ідеться передусім про книжки Ю. Жлуктенка, присвячені українсько-англійським міжмовним зв'язкам у США та Канаді, – «Мовні контакти» (1966), «Лингвистические аспекты двуязычия» (1974), «Українська мова на лінгвістичній карті Канади» (1990), а також про низку колективних монографій і збірників 1970–1980-тих років.

Друге: діаспора. Коли впала залізна завіса, з'ясувалося, що мовна ситуація в підрадянській Україні була предметом неослабної уваги діаспорних учених – Р. Смаль-Стоцького, В. Чапленка, І. Коляски, Ю. Шевельова. Скажімо, у фундаментальній монографії останнього «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус» (1987) суспільне становище української мови проаналізовано крізь призму законодавства, освіти, преси, книговидання й інших виявів культурного життя, виявлено чинники її життєздатності та вразливості, спричинені перемогами й поразками в боротьбі за державність і соборність України. Отже, відроджуваній «материковій» соціолінгвістиці було на що спертися.

Третє й найголовніше: кадри. Швидкому розгортанню соціолінгвістичних студій у 1990-х роках неабияк посприяло те, що з інших галузей мовознавства в цю науку вливається когорта талановитих, уже досвідчених учених, які з великим ентузіазмом беруться за справу (О. Ткаченко, Н. Шумарова, Г. Яворська, Б. Ажнюк, Л. Ставицька, С. Соколова, Г. Мацюк, Л. Лазаренко та інші).

Однією з них була й Лариса Масенко, відома на той час своїми розвідками з ономастики (гідронімія, антропонімія) та історії української літературної мови. Сьогодні вона належить до провідних вітчизняних мовознавців. Її зірка – чи не найяскравіша на небосхилі нашої соціолінгвістики. 14 листопада Лариса Терентіївна відзначає світлий ювілей. А це хороший привід розповісти про її

доробок, спробувати з'ясувати, наскільки її науково-громадська діяльність вплинула на поліпшення мовної ситуації в Україні.

До приходу в соціолінгвістику науковицю заохотила вже згадувана праця Ю. Шевельова. Книжка справила колосальне враження, стала справжнім відкриттям. Виникло бажання продовжити цей напрям: поглиблено дослідити мовну політику СРСР повоєнних часів, її механізми та наслідки. Це дало б змогу краще зрозуміти, який мовний спадок отримала незалежна Україна, як сформувалась українсько-російська двомовність і що з нею робити далі.

Роки напруженої роботи – і з-під пера Л. Масенко одна за одною виходять книжки. Новаторські, змістовні, гостроактуальні. Тут і монографії: «Мова і політика» (1999; 2004), «Мовна ситуація Києва: День сьогоднішній та прийдешній» (2001; спільно з Г. Залізняк), «Мова і суспільство. Постколоніальний вимір» (2004), «Суржик: Між мовою і язиком» (2011); і підручник для вишів «Нариси з соціолінгвістики» (2010), і науково-популярна книжка «(У)мовна (У)країна» (2007), і збірка історичних документів «Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду» (2005).

Як ми поведимося в ситуації білінгвізму? Як обираємо мову спілкування? Чи потрібні Україні дві державні мови? Яких помилок припускаються політики в мовному питанні? Що загрожує українській мові нині? Чи посяде вона чільне місце в нашій державі? Як розширити її соціальну базу? Як повернути їй функціональну повноту? Як передати її нащадкам багатою й повноцінною? Чи може стати нам у пригоді досвід мовно-культурного будівництва інших народів? Ось далеко не повен спектр питань, які Л. Масенко розглядає у своїх книжках.

Причому розглядає докладно й фахово. Скажімо, основні категорії соціолінгвістики (мовна ситуація, мовний конфлікт, мовна стійкість, мовна політика) досі розроблялися переважно на матеріалі чужих і далеких для нас мов. Заслуга ж Лариси Терентіївни в тім, що вона одна з найперших органічно впровадила ці поняття в український контекст. Пишучи про сучасні мовні процеси, вона відтворює їхнє історичне тло, виявляє передумови їхнього зародження й розвитку. А розглядаючи такий, суто український вияв мішаного мовлення, як суржик, «анатомує» його не лише з позицій мовознавства й історії, а й у світлі соціокультурного та психолінгвістичного підходів.

Той, хто уважно читає праці ювілярки, неминуче доходить висновку, що в них міститься цілісна соціолінгвістична концепція. Які її основні ідеї?

З далекого й недалекого минулого української мові дістався важкий колоніальний спадок. Найстрашніше – було серйозно підірвано її соціальну базу. Чого варте лишень звіячче винищення мільйонів українських селян (живих і ненароджених) у часи Голодомору! Ті ж селяни, які вижили, в пошуках роботи тікали у великі промислові міста, стаючи там переважно

російськомовними. Індустріалізація й урбанізація дедалі підточували демографічну потужність нашої мови. Її культурний потенціал теж послаблявся: сотні високоталановитих письменників, митців, учених-гуманітаріїв загинули в сталінській м'ясорубці, а ті, що вціліли, були залякані й примушені творити в тісних цензурних рамках, у всьому взоруючись на культуру «старшого брата». Від 1930-х і до середини 1980-х років Компартія планомірно звужувала сфери вжитку української мови. По суті, в підрадянській Україні влаштовано і геноцид, і лінгвоцид, і культуроцид одночасно.

Лариса Терентіївна поділяє тезу Ю. Шевельова про те, що тоталітарна влада не просто звужувала суспільні функції української мови, а й адміністративно втручалася в її внутрішню будову. Під облудливим гаслом «єдності з великим російським народом», під машкарою «благотворності впливу російської мови» наша мова цілеспрямовано уподібнювалася до російської (в царинах лексики, фразеології, термінології, правопису, синтаксису, навіть стилістики). Вилучення з української літературної мови всього відмінного, самобутнього, своєрідного мало на меті одне – позбавити її окремішнього статусу, звести до рівня місцевої говірки, яка відрізнялася б від російської хіба що деякими звуковими рисами [Masenko Narysy : 51]. Десятки партійних документів, газетних і журнальних публікацій, спрямованих на викорінення «архаїзмів», «діалектизмів», «штучних мовних утворень», зібрано й прокоментовано у вищезгаданому збірнику «Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду», що вийшов за редакцією Лариси Терентіївни [Ukrayins'ka]. Його зміст укотре доводить: якщо мова не має державного захисту, вона приречена.

Суржик – іще одне сумнозвісне «досягнення» імперської мовної політики. Дослідниця витлумачує його як наслідок невдалих спроб носія української мови, переважно вихідця із села, пристосуватися до «городської» мови [Masenko Mova i polityka : 31]. Коли народ живе у власній державі й спілкується єдиною мовою, міське та сільське мовлення взаємодіють природно й гармонійно. Коли ж народ потрапляє в колоніальну залежність, у містах мало-помалу вкорінюється мова завойовників, а природна взаємодія міського та сільського мовлення неминуче порушується. Саме це й тривало в Україні, починаючи з XVIII ст.: спершу на Лівобережжі, потім на Правобережжі, врешті й у Західній Україні.

Бар'єр між українськомовним селом і російськомовним містом залишає свої отруйні плоди не лише в мові, а й душах людських. Учорашнього селянина, який тільки починає прилучатися до міської культури, і так муляє комплекс меншовартості. А тут ще агресивне російськомовне середовище, яке роз'ятрює цей комплекс іще дужче. Оскільки Київ, пише Л. Масенко, кілька останніх століть був (і, на жаль, лишається дотепер) містом переважно

російськомовним, виходець із села не міг уважати його «своїм» містом, а це дезорієнтувало й відчужувало українську провінцію від столиці. А що вже казати про Харків, Дніпро, Кривий Ріг, Запоріжжя, Одесу! «...Витворений у надрах імперії мовний бар'єр між українським містом і селом перетворив міські центри підросійської України, з Києвом включно, на провінцію Москви, викривив почуття національної ідентичності, що послабило до критичної межі почуття національної солідарності в українському соціумі» [Masenko Mova i polityka : 35–36].

Підірвана демографічна база, звужені комунікативні функції, зросійщеність на різних рівнях, епідемія суржику – головні хвороби, які українська мова змушена долати нині. Сподіванки на те, що зі здобуттям незалежності вона швидко скине ці вериги минулого, виявилися надто оптимістичними. Хоч деякі процеси й удалося запустити у зворотному напрямі, все ж мовна ситуація в країні ще дуже далека від бажаної. «Масова двомовність українців, – пише дослідниця, – є наслідком тривалого процесу мовно-культурної асиміляції, тимчасовим перехідним містком, по якому людність рухалася від української до російської одномовності. Здобуття державою незалежності зупинило рух десь на середині відстані між супротивними берегами. У цій непевній і хиткій позиції ми лишаємось і досі» [Masenko Mova i suspil'stvo : 5].

Нестійка рівновага, хистка двомовність, конкуренція мов – саме ці поняття характеризують сучасну мовну ситуацію. А такий стан не може тривати довго. Зарубіжна соціолінгвістика невідпорно довела: «Кожна спільнота – чи то сільська громада, чи населення мегаполісу, чи об'єднання громадян у межах держави – завжди тяжіє до одномовності» [Masenko Mova i suspil'stvo : 71]. П'ять років тому Л. Масенко попереджала: нинішня двомовність завершиться або перемогою однієї з мов, або розпадом країни на мовному ґрунті. При цьому перемога російської мови означатиме й розпад держави, реінтеграцію окремих регіонів України з Російською Федерацією [Masenko Vinya mov : 5]. Трагічні події в Криму та на Донеччині довели, що прогноз цей виявився абсолютно точним.

Чи спалахнула б війна на Сході, якби там за часів незалежності велася послідовна, цілеспрямована мовно-національна політика? Питання риторичне. Уже багато років Лариса Терентіївна виступає безкомпромісним критиком діяльності (точніше, бездіяльності) центральної влади. Замість утверджувати державність української мови, розширяти сфери її вжитку, захищати культурно-інформаційний простір, наші чиновники, потураючи забаганкам електорату, лякливо самоусунулися від провадження проукраїнської політики в гуманітарній сфері. У результаті мовно-культурна асиміляція радянських часів дістала інерційне продовження.

Брак декомунізації та дерусифікації, відсутність будь-якого опору розгнужданій пропаганді «російського світу» призвели до того, що в масовій свідомості мешканців Сходу й Півдня повідживлялися низькопробні імперські ідеологеми, заяложені стереотипи, безсоромні вигадки про «неповноцінність» української мови, «штучність» української нації, «випадковість» української держави. Від місцевих патріотичних кіл раз у раз надходили тривожні сигнали, лунали відчайдушні заклики втрутитися в ситуацію. Відповідь з печерських пагорбів була одна – глуха мовчанка. Ось так, власне, й угноювавсь ідеологічний ґрунт для російської окупації Криму та збройного вторгнення на Донбас. І нині, констатує Лариса Терентіївна, ми змушені пожинати плоди багаторічних диверсій московського агітпропу, якому вдалося мобілізувати тих, хто від самого початку був налаштований проти нашої незалежності [Masenko Ukrayins'ka mova : 122].

А чи все гаразд з державною мовою на інших теренах України? На жаль! За всі 27 років незалежності чіткої, зрозумілої мовної політики тут теж практично не було. А відсутність мовної політики, за словами Л. Масенко, – це теж політика. Політика, яка підтримує мову із сильнішими комунікативними позиціями. То чи варто дивуватися, що російська досі переважає в електронних і друкованих ЗМІ, на радіо й телебаченні, у масовій культурі та сфері розваг? І що великі українські міста досі лишаються розплідниками зросійщених українців? Тут майже немає українськомовних середовищ, вплив української культури відчувається слабко, закон про мову неприховано саботується, а національно свідомі українці, бува, стають об'єктом побутової дискримінації та принизливих кепкувань. Інші країни з набагато кращою мовною ситуацією, ніж наша, – і ті мають повновладні державні структури, які опікуються мовною сферою, пильнують дотримання мовного законодавства, дбають про розширення функцій мови всередині країни та про її популяризацію за кордоном тощо. А ми все ще вагаємося: створювати таку структуру чи не створювати?

За часів попереднього президента проросійські сили геть розперезалися й пішли у відкритий наступ на українство. Апогеєм стало протягування через Верховну Раду законопроекту «Про засади державної мовної політики» (літо 2012 р.). За ширмою захисту мов національних меншин його призвідники (регіонали, комуністи) силкувалися законодавчо закріпити панівні позиції російської мови. Законопроект, нагадаємо, упроваджував поняття регіональної мови й закріплював норму, згідно з якою для здобуття такого статусу достатньо, щоб у певному регіоні цією мовою послуговалося не менше 10 % населення. Регіональна мова отримувала ті самі права, що й державна. Фактично це означало можливість використовувати її *замість* державної. Отак

по-крутійському російська набувала прав другої державної мови в половині областей, а українська, по суті, ставала необов'язковою.

У той напружений період Л. Масенко виступила чи не найбільш авторитетним і принциповим критиком законопроекту. Його розробники, сподіваючись хоч якось «легітимізувати» своє дітище, цинічно покликалися на Європейську хартію регіональних мов. Натомість Лариса Терентіївна ще раніше заявляла, що в Хартії «індивідуальне право людини на мовно-культурну самоідентифікацію вступає в суперечність із колективним правом націй на самоствердження» [Masenko Zakonoproekt : 12]. В Україні, яка пережила потужну кількасотрічну русифікацію і ще не викорінила до кінця її згубних наслідків, поняття «національна більшість» і «мовна більшість» аж ніяк не збігаються (на відміну від більшості європейських країн, що не знали асиміляцій такого роду). Тим-то застосування Хартії в наших умовах призведе до результату, полярно протилежного декларованим у ній цілям. А саме: державна мова, яка після недавнього здобуття цього статусу ще не встигла надійно закріпитися в більшості комунікативних сфер, і далі витіснятиметься мовою колишньої метрополії («меншинною мовою»). Вердикт соціолінгвістики однозначний і переконливий: Хартія та базований на ній закон не тільки не сприятимуть гармонізації міжмовних відносин в Україні, а й загрожуватимуть повноцінному побутуванню державної мови. Чим це завершиться, добре видно на прикладі Білорусі: посилення мовно-культурної асиміляції плюс іще більше політичне узалежнення від Росії.

Попри відчайдушні протести, скандальний закон був прийнятий Верховною Радою. Але не був прийнятий суспільством. Після Революції гідності стало зрозуміло, що його скасування – лише справа часу.

Неправильно гадати, ніби критичний струмінь – головний у соціолінгвістичному доробку ювілярки. Крім констатації прикрих фактів, крім установлення невтішного діагнозу, в її працях знаходимо широку позитивну програму мовної політики, цілісну, далекосяжну стратегію розвитку української мови. Яка головна її мета? Хоч державний статус нашої мови й закріплено в Конституції, це ще не означає, що його втілено на практиці. Наразі між де-юре і де-факто глибочіє прірва. Треба зробити так, закликає Лариса Терентіївна, щоб функціональний статус української мови фактично відповідав її законодавчому статусу як єдиної державної і мови міжнаціонального спілкування на теренах України.

Дослідниця застерігає, що лише наказами згори мову спілкування змінити нереально. В умовах демократії силові методи нерідко призводять до результатів, протилежних очікуваним. Зросійщене середовище наших міст можна українізувати лише поступово, у наступних поколіннях. Що для цього

треба робити? У програмі Л. Масенко я виокремив би чотири ключові пункти, точніше, магістральні напрями.

1. Реальне забезпечення державного статусу української мови. Щоб 10-та стаття Конституції не лишалася суто декларативною, а Закон про державну мову не був «законом тільки на папері», потрібен чіткий і дієвий механізм контролю за дотриманням мовного законодавства. Відповідні функції має виконувати спеціальна структура, створена в системі органів виконавчої влади (в центрі й на місцях). Крім держуправління, освіти, судочинства, українську мову слід активніше впроваджувати і в інші комунікативні сфери: друковані й електронні ЗМІ, книговидання, інтернет, мистецтво, масову культуру, сферу послуг тощо. Правоохоронні органи повинні рішучо протидіяти ганебним випадкам зневаги до української мови, її свідомому приниженню. За порушення мовного законодавства – штраф. Для спеціалістів різних галузей, особливо чиновників, упроваджуються обов'язкові іспити з державної мови. Варто розгорнути мережу консультаційних центрів, де фахівці-мовники перевіряли б грамотність запропонованих текстів, давали поради щодо правильного мововжитку.

2. Розбудова українськомовного культурного середовища. Наша мова стане справді престижною лише тоді, коли нестиме в собі потужний комунікативний та інформаційно-культурний потенціал. Століттями цей потенціал свідомо занепадав, тож нині українській мові потрібна політика державного протегування. А в тих сферах, які держава прямо не контролює (приватні ЗМІ, книговидання, кіновиробництво, телебачення), – навіть політика позитивної дискримінації. Зокрема, шляхом спеціальних пільг і квот. Погляньмо на досвід інших країн. Якщо, приміром, кінотеатр показує замало фільмів вітчизняного виробництва, власник сплачує більший податок. Далі. Престиж української мови – це не лише її кількість, а і якість. Будь-яке публічне мовлення (і усне, і писемне) має бути бездоганно правильним, кристалево чистим. Потрібні досконалі, високопрофесійні переклади книжок, фільмів, телепередач, які б, з одного боку, розвивали, збагачували й осучаснювали українську мову, а з іншого – повертали до життя її питомі ресурси (лексичні, фразеологічні, граматичні, стильові). Щоб протистояти повзучій суржикізації, у великих містах доцільно відкрити центри сучасної культури (передусім молодіжні) з винятково українськомовним спілкуванням. Адже середовища одномовців – це ті бастіони, які надійно оберігають рідну мову в ситуації масової двомовності.

3. Виховання мовної свідомості та мовної стійкості. І дошкільнята, і школярі, і студенти потребують не тільки мовної освіти, а й мовного виховання. Його мета — сформуванню такого мовця, який не зречеться рідної мови навіть за найнесприятливіших обставин. У цій справі Лариса Терентіївна, услід за

Ю. Шевельовим, радить сполучати наполегливість і гнучкість. Треба розуміти, що багатьом зросійщеним українцям, особливо дорослим, повертатися до рідної мови доведеться не інакше, як через етап двомовності. Тож мовне виховання має «переорієнтувати нинішню російсько-українську двомовність на поступове зростання групи ситуативних двомовців за рахунок російськомовних одномовців із подальшим “перетіканням” двомовців до україномовних» [Masenko Mova i suspil'stvo 5]. Якщо носіїв української, які виявляють мовну стійкість і не переходять у спілкуванні з іншими на російську, дедалі більшатиме, то це засвідчить успішність мовного виховання. Це означатиме, що вдалося зупинити розкручений маховик русифікації й запустити двомовний розвиток країни у зворотному напрямі.

4. Сформування національної еліти. Досвід інших країн (Чехії, Литви, Латвії, Естонії, Фінляндії, Ізраїлю) показує, що успішне мовне відродження неможливе без національної еліти. Саме вона, будучи носієм розвиненої мовної свідомості, розробляє мовну політику, організовує опір чужомовним і чужокультурним впливам, слугує живим прикладом шанобливого ставлення до мови. Особливо висока її місія – у період звільнення з пут колоніалізму, в часи розбудови самостійної держави. Скажімо, заснуванням Ізраїлю керувала сильна й згуртована еліта, яка домоглася головного: після багатомісячних поневірянь і лихоліть єврейський народ отримав нарешті власну державу. З її діяльністю пов'язаний і небувалий успіх у відродженні іврити. В Україні, на жаль, такій еліті прийти до влади ніяк не вдалося. Проросійсько-імперські сили щоразу виявлялися сильнішими. Провину за це Л. Масенко покладає на всіх дотеперішніх президентів України. Ніхто з них належно не оцінив державотворчий потенціал української мови, кожен знехтував потребою реального, а не декларативного утвердження її в усіх сферах життя і на всіх теренах України. Тим-то сформування патріотичної національної еліти (справжньої, а не фіктивної) досі лишається нашим нагальним завданням.

На підставі світового досвіду дослідниця зробила важливий висновок про те, що мовно-культурний фактор є вирішальним у становленні національних держав. Думаю, слушною є і зворотна закономірність: доля нашої мови залежатиме від того, в якому стані в найближчі десятиліття перебуватиме наша держава. Якщо Україна стане сильною, успішною та квітучою, то й мова українська стане такою ж – сильною, успішною, квітучою, престижною, розвиненою та сучасною.

...Ось уже двадцять років я зацікавлено стежу за публікаціями ювілярки. Читаю, аналізую, захоплююся. Та мушу визнати, не раз до мене закрадалися сумніви: а на кого, власне, ці публікації розраховані? Хто їх прочитає? Хто осмислить? Хто зробить висновки? Ну, прочитають філологи. Прочитають студенти. Прочитають небайдужі до мови. І що? Хіба від нас із вами щось

залежить? Адже мовну політику в країні визначаємо не ми – визначають депутати, міністри, президенти. Політична, так би мовити, еліта. А чи та це еліта, про яку пише Лариса Терентіївна? Еге ж. Ця «еліта», либонь, узагалі книжок не читає. Висновки вчених, рекомендації соціолінгвістів нашим очільникам до лампочки. Якщо вони їй цікавляться наукою, то лише з метою урізати їй фінансування. І виходить, думав я, що праці Лариси Терентіївни – самотній голос у пустелі.

На щастя, я помилився. Як учив класик, коли ідея опановує маси, вона стає матеріальною силою. Настільки потужною, що не рахуватися з нею вже не можна. Саме так і сталося з ідеями ювілярки.

Слід зауважити, що масова свідомість – явище надзвичайно мляве й інертне. Вона вельми консервативна, не дуже охоча до перетворень. Здається, ніж щось у ній змінити, легше розім'яти застиглу глину чи пробити непробивний мур. Та крапля камінь точить. Наші успіхи «на мовному фронті», хоч і не такі тріумфальні, все ж безперечні. Видно їх незброєним оком.

На вулицях столиці дедалі частіше чуємо українське слово, що приємно — з вуст дітей і молоді. Не знати сьогодні української мови стає вже соромно. Зовсім не володіють нею хіба що малограмотні «низи» чи якісь махрові шовіністи. Переважна більшість українців певні: вона має лишатися єдиною державною мовою. Так уважають і багато наших російськомовних співгромадян. Навіть учорашні «москвофіли» – й ті вже мало-помалу переходять на українську (принаймні, в публічних виступах). Схоже, в багатьох українцях визріла внутрішня готовість послугуватися нею скрізь і завжди, і на роботі, і в повсякденному житті. Не випадково користувачі соцмереж об'єднуються тепер у захочувальні спільноти та відкриті групи, як-от «Я спілкуюся українською мовою», «Переходь на українську», «Україномовний Київ», «Україномовний Харків», «Мовомарафон», «Як буде українською...», «Чиста мова», «Рух захисту української мови», «Українська мова – жива мова мого народу» тощо.

Громадянська мовна активність зростає не лише в мережі. Новим прогресивним явищем в Україні став мовний активізм – суспільний рух за дотримання мовного законодавства, забезпечення мовних прав, виконання мовних обов'язків. Ми заявляємо про своє право чути рідну мову в крамницях і лікарнях. Нам потрібні рідномовні радіо й телебачення. Прагнемо читати книжки, газети, часописи українською. Хочемо відвідувати українськомовні сайти. «Ми не просимо – ми вимагаємо!» – ось те гасло, під яким наша мова впевнено крокує нині великими містами України. І хоч роботи ще непочатий край (Схід, Південь), перші успіхи надихають.

Зараз на розгляді у Верховній Раді перебуває проект нового закону про державну мову, покликаний значно посилити її позиції. Виник він не на

порожньому місці. Це пряме віддзеркалення нашої пробудженої мовної свідомості, тих настроїв, які суціль поїняли українське суспільство. Тепер уже ні депутати, ні Президент не зможуть відмахнутися, як колись їхні попередники, від мовного питання. Іншого вибору, ніж прийняти цей закон, у них немає. Ідеї, які Л. Масенко так довго виношувала й так невтомно пропагувала, сьогодні знаходять своє законодавче втілення, а завтра, сподіваюся, втіляться де-факто. Вірю, справдиться ще одна заповітна мрія Лариси Терентіївни – про появу на нашому політичному обрії нової еліти, для якої національні ідеали та цінності будуть вищими за прагнення використовувати владу лише задля того, щоб набивати кишені.

Розголосу ідей дослідниці неабияк сприяє її активна громадянська позиція. На відміну від нас, кабінетних учених, вона постійна учасниця теле- й радіопередач, бажана авторка в пресі, очікувана гостя в студентських аудиторіях, часта доповідачка на різноманітних наукових зібраннях. Змістовні, пристрасні, блискучі виступи прославили ім'я Лариси Терентіївни в усіх куточках України. Популярності її публікаціям додає відточений літературний стиль, уміння гостро поставити проблему, глибоко розкрити тему, чітко розставити акценти, розповісти про складні наукові матерії просто і ясно, уникаючи модних нині термінологічних вихилясів. Чи не тому праці ювілярки охоче цитують? Бібліографічно-пошукова система «Google Scholar» відносить її до десятки сучасних українських мовознавців і трійки вчених Києво-Могилянської академії з найвищим індексом Гірша.

Своє наукове кредо Л. Масенко обстоює рішуче й послідовно. Пам'ятаю, не раз бували ситуації, коли в ЗМІ починав ганяти химери чи то якийсь посіпака «російського світу», чи то черговий непроханий радник з-за кордону, чи то місцевий буцімто патріот, «мудрі» рецепти якого зводили нанівець усю українську справу. І що ти їм відповіси? Майже завжди в таких випадках слово брала ювілярка, яка полемізувала з опонентами настільки влучно і переконливо, що від їхніх «залізних» доводів не лишалося й мокрого місця. В особі Лариси Терентіївни українська мова знайшла свого доблесного оборонця. Ось чому без жодних прибільшень її можна назвати єдиним справжнім чоловіком у нашій соціолінгвістиці.

А ще вона талановитий педагог. Уже понад 20 років викладає соціолінгвістику: спершу в Шевченківському університеті, а з 2001 р. – у Києво-Могилянській академії. Студентство залюбки відвідує її лекції. Молодь, вважає Л. Масенко, набагато краще, ніж старші люди, сприймає новації, і це добре, бо тільки так розвивається суспільство. Своїх підопічних професорка заохочує до творчого пошуку, багатьом відкриває шлях у велику науку. Під її дбайливим керівництвом захистили кандидатські дисертації Т. Бурда (Федорчук), Л. Кравченко, О. Шевчук-Клюжева, Н. Трач, О. Боярчук,

Л. Підкуймуха. Усі вони вдячно згадують поради своєї наставниці, цінують її доброзичливість, дружню підтримку, готовість до співпраці. Не сумніваюся, що добірні зерна, якими професорка засіяла ріллю нашої соціолінгвістики, виростуть ваговитим колоссям у поколіннях майбутніх дослідників і лицарів української мови.

Доба, у якій випало жити й працювати Ларисі Терентіївні, минула здебільшого під знаком «другої» і «третьої» хвиль фемінізму, коли активізувалася (спершу на Заході, а тоді й у нас) боротьба жінок проти всевладдя чоловіків, за рівність прав і можливостей, за те, щоб виборсатися врешті з осоружного кола «трьох К». Жіночий рух, як відомо, не є ідеологічно монолітним, а охоплює чимало течій, угруповань, світоглядів, які для досягнення своїх цілей обстоюють найрізноманітніші методи — від поміркованих до радикальних. Щодо ефективності кожного з них можна сперечатися. Не вдаючись у дискусії, ризикну висловити свою скромну думку. Якщо хочемо довести, що жінки за своїми здібностями (розумовими, творчими, організаційними) не лише не поступаються чоловікам, а, можливо, й перевершують їх, то найвагомим аргументом тут будуть не претензійні заяви, не безконечні звинувачення, не галасливі піар-акції, а конкретні справи. Конкретні досягнення, здобутки, перемоги. Суспільно значущі й суспільно корисні. «Не треба слів! – закликала Олена Теліга. – Хай буде тільки діло!» І це справді так. Діла скажуть голосніше за слова. Зроблене жінкою – довід настільки переконливий, що його не спростує й найзатятіший «антифемініст».

Доробок Лариси Терентіївни, мені здається, добре підтверджує слухність цієї думки. За своє життя вона здолала шлях від скромної лаборантки до доктора філологічних наук, професорки, завідувачки кафедри одного з провідних українських вишів, авторки багатьох статей, монографій, підручників. Зважмо, що шлях цей зовсім не був устелений самими лише трояндами. Траплялися на ньому вибоїни, каміння, підступи, підніжки, чорні смуги. Та попри це вона не нарікала, а знаходила сили прямувати далі. Боротьба з труднощами загартувала характер, виховала вольові якості. Результат не забарився: переконливі успіхи, безперечні заслуги, пошана колег, визнання серед ширшого загалу. Це в науці. А ще ж родина: чоловік Андрій Німенко – відомий скульптор, мистецтвознавець, поет і син Максим Німенко – теж талановитий художник (станковий і монументальний живопис, книжкова графіка, дизайн). Досвід Лариси Терентіївни, як і багатьох інших успішних жінок, переконує: найкращий спосіб щось довести – взяти й зробити.

Сьогодні ювілярка перебуває в чудовій науковій формі й зовсім не збирається спочивати на лаврах. Спокій і відпочинок – не для неї. Лишається ще багато сміливих задумів, замислених, але не втілених ідей. Цими днями виходить нова її монографія – «Мова радянського тоталітаризму». Побажаємо

ж книжці короткого шляху до читача, а її авторці – доброго здоров'я, погідних днів у житті, невичерпної наснаги та нових наукових звершень задля успішної розбудови Української держави, щасливого майбуття українського народу і його незнищеної мови.

References

- Masenko, Larysa. *Mova i polityka (Language and Politics)*. Kyiv: Sonyashnyk, 2004.
- Masenko, Larysa. *Mova i suspil'stvo: Postkolonial'nyy vymir (Language and Society: The Postcolonial Dimension)*. Kyiv: “Kyievo-Mohylyans'ka akademiya”, 2004.
- Masenko, Larysa. *Narysy z sotsiolingvistyky (Essays on sociolinguistics)*. Kyiv: “Kyievo-Mohylyans'ka akademiya”, 2010.
- Masenko, Larysa. “Ukrayins'ka mova zberihaye potuzhnu kreatyvnu enerhetyku (The Ukrainian language retains a powerful creative energy)”. *Berezil' (The March)* 11–12 (2012): 107–127.
- Masenko, Larysa. “Viyna mov. Za kym peremoha? (War of languages. For whom the victory?)”. *Den' (The Day)* 112 (2012): 5.
- Masenko, Larysa. “Zakonoproekt «Pro movy v Ukrayini»: Pohlyad lingvista (The bill «On Languages in Ukraine»: A Linguist's Look)”. *Dzerkalo tyzhnya (The Mirror of the Week)* 34 (2010): 12.
- Ukrayins'ka mova u XX storichchi: Istoriya lingvotsydu (The Ukrainian language in the XX century: The history of lingvocide)*. Ed. by Larysa Masenko. Kyiv: “Kyievo-Mohylyans'ka akademiya”, 2005.

Abstract

Pylyp Selihey

SOCIOLINGUISTICS: WORK, INSPIRATION, VOCATION (FOR THE ANNIVERSARY OF LARYSA MASENKO)

Background. The Ukrainian sociolinguistics, which in Soviet times could not develop normally due to ideological restrictions, nowadays has all the possibilities for a full-fledged development. One of its key figures is Larysa Masenko, known for her work on the analysis of the language situation in Ukraine, the problems of bilingualism, and language policy. This year she celebrates her anniversary.

Purpose. The purpose of the article is to cover the academic achievements of L. Masenko, to analyze the basic principles of her sociolinguistic conception, and to characterize the influence of her ideas on the language policy in modern Ukraine.

Methods. The study uses biographical methods, methods of analyzing linguistic literature, and generalization of basic ideas.

Results. L. Masenko touches upon all the main problems of the functioning of the Ukrainian language. She was one of the first researchers to introduce the major categories of sociolinguistics (language situation, language conflict, language resistance, language policy) into the Ukrainian context. Describing modern language processes, the researcher reproduces their historical

background, analyzes in the light of socio-cultural and psycholinguistic approaches. Among the main problems that arise relating to the Ukrainian language, L. Masenko indicates an undermined demographic base, narrowed communicative functions, russification at various language levels, and a significant prevalence of surzhyk. The language situation in Ukraine is aggravated by the fact that for all 27 years of independence, the political elite has not implemented a purposeful language policy that would strengthen the position of Ukrainian.

Discussion. The language policy program offered by L. Masenko includes the following main points: 1) the genuine implementation of the state status of Ukrainian; 2) the development of the Ukrainian-language cultural environment; 3) language awareness and language resistance training; 4) the national elite formation. These and other ideas of L. Masenko have found their legislative embodiment.

Keywords: Larysa Masenko, the Ukrainian language, sociolinguistics, language policy.

УДК 811.161.1'276.16

Анатолій Загнітко, Надія Загнітко

МОНО- І ПОЛІЛІНГВОПЕРСОНА В ДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИКАХ:

МОВЛЕННЄВО-ПОВЕДІНКОВІ ВИЯВИ¹

Розглянуто закономірності реалізації моно- і полілінгвоперсони в дискурсивних практиках, зокрема у фольклорній та художньо-белетристичній, схарактеризовано основні мовленнєво-поведінкові зразки з урахуванням мети, ситуації й потреб моно- і полілінгвоперсони, простежено закономірності актуалізації комунікативних намірів монолінгвоперсонями, встановлено окремі значущі компоненти аксіогенних ситуацій, що постають мовленнєво-поведінковими маркерами.

Ключові слова: монолінгвоперсонема, дискурсивна практика, аксіогенна ситуація, художній дискурс.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці питання лінгвоперсонології постають актуальними для студіювання, оскільки спрямовані на встановлення низки значущих величин реалізації окремої та колективної мовної особистості (моно- ↔ полілінгвоперсона). Вони стосуються статусу таких особистостей, рівнів їх реалізації, з'ясування цілісності та ін. Лінгвоперсонема – це сукупність усіх мовних здібностей і реалізацій особистості, де мовна особистість має два концептуальні виміри – моноперсонологійний і поліперсонологійний. Перший зорієнтований на встановлення закономірностей і напрямів реалізації окремої мовної індивідуальності в усіх її реальних і віртуальних виявах – часовому, просторовому, еволюційному, культурно-естетичному, соціумному,

---

¹ *Дослідження виконано в рамках програми фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки України (проект №0115U000088 “Комунікативно-прагматична і дискурсивно-граматична лінгвоперсонологія: структурування мовної особистості та її комп’ютерне моделювання”).